

*Інна Шоробура,
Аліна Качур*

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 1920-Х РОКІВ

Якісна новизна та соціальна значущість проблем педагогіки початкової школи, які внесло у систему загальної освіти ХХІ ст., змушують ще раз повернутися до питання інтеграції досвіду минулих століть у сучасну лінгводидактику початкової освіти. Єдність цих діалектичних сторін розвитку наукового пізнання світу характеризує тенденції розвитку теорії та практики навчання мови. Варто розглянути детальніше внесок методистів-науковців національно-демократичної історіографічної школи України. Це в свою чергу забезпечить зв'язок надбань, відкриттів, напрацювань українських лінгводидактів початку ХХ ст. із сучасним розвитком методики навчання мови молодших школярів; принесе якісні зміни у самій природі сучасних науково-педагогічних феноменів; відкриє маловідомі імена науковців-практиків та їх внесок у розвиток української лінгводидактики; вплине на переосмислення життєвої позиції кожного свідомого українця, цінності рідної мови у житті народу; а започатковані ідеї національної освіти стануть основою подальших науково-педагогічних досліджень.

Проблемі лінгводидактики приділяли увагу фундатори методики навчання мови: В. Вахтеров, Т. Лубенець, І. Огієнко, Д. Тихомиров, В. Фльоров, Я. Чепіга та фахівці другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: М. Вашуленко, Н. Грипас, Н. Деркач, Г. Дорош, А. Канищенко, Г. Коваль, М. Наумчук, Л. Петрюк, Г. Ткачук, І. Шапошнікова, О. Янковська та ін.

Мета – на основі історико-педагогічних джерел висвітлити науково-методичний досвід плеяди лінгводидактів початкової школи 1920-х років.

Розвиток мовленнєвих умінь школярів та їх мовна освіта є складною багатоаспектною проблемою сучасної науки, що вимагає пошуку ефективної методики навчання української мови, яка забезпечила б результативність у формуванні умінь і навичок учнів для активної комунікації в ситуаціях життя. Пошук шляхів вирішення актуальних завдань початкової освіти вимагає переосмислення історії української освіти і педагогіки, об'єктивного висвітлення педагогічних поглядів (концепцій) національних учених-просвітителів, які своєю самовідданою працею забезпечували культурний розвиток шкільної

справи. Невичерпно живильним джерелом для цього є вивчення спадщини видатних українських лінгводидактів 1917–1920 рр.

Українські педагоги на початку ХХ ст., критично оцінюючи імперську освітню систему, прагнули, як і в попередні роки, знайти форми організації навчального процесу, що враховували б здібності, нахили та інтереси дітей. Освітня політика держави здійснювалася з огляду на громадсько-педагогічну думку і спрямовувалася на реалізацію стратегічної мети – створення української школи. В умовах реформування освітньої галузі педагогічна наука велику увагу приділяла пошуку нових методів, технологій навчання мови. Проблеми розвитку шкільної освіти в Україні ставали предметом дискусій педагогів на різних зібраннях і на сторінках часописів. На сторінках «ВУШ» учителі вміщували свої методичні розробки із викладання української мови, аналізували методи початкового навчання грамоти (звуковий, буквенно-складовий), висловлювалися критичні зауваження щодо нового українського правопису.

На початку ХХ ст. з'являються перші праці з методики викладання української мови в школі. У цей час активізували свою діяльність автори українських граматок, букварів, зокрема Б. Грінченко, О. Дорошкевич, П. Дячан, П. Зайцев, О. Огоновський, Н. Осадці, С. Русова, С. Смаль-Стоцький, Г. Шерстюк. Авторами українських граматик у зазначений період були: В. Ганцор, О. Курило, Т. Лубенець, І. Огієнко та ін.

Окрім об'єктивних історико-політичних причин, граматичній нормалізації української літературної мови на різних її етапах заважало те, що у ХІХ – на початку ХХ ст. одні граматики орієнтувалися на західноукраїнську, інші – на східноукраїнську мовну базу. До того ж деякі західноукраїнські граматики намагалися штучно прищепити українській літературній мові граматичні норми церковнослов'янської мови. Відомі випадки, коли західноукраїнські граматики відкидали мову Наддніпрянської України, створювали граматичні і правописні норми на місцевій діалектичній основі [8, с. 363].

З метою визначення науково-методичної спадщини українських лінгводидактів 1920-х рр. у теоретичному дослідженні розглянуто підруч-

ники для вивчення української мови у початковій школі. Граматики були створені у кін. XIX – поч. XX ст., проте доступними для навчання української мови у нижчих початкових школах стали у роки національно-визвольних змагань, у так званий ренесанс українського шкільництва. Спільними характеристиками українських грамастик є: написані на основі власного педагогічного досвіду авторів, побудовані відповідно до принципу народності, доступності, враховані інтереси школярів, описані теми із шкільного життя та побуту учнів виховують моральні чесноти, шанобливе ставлення до власної національної належності, містять фольклорний матеріал (українські приказки, байки, дитячі пісні, жарти, загадки); матеріал для читання та каліграфічного письма. За основу при складанні навчальних підручників взято звуковий аналітико-синтетичний метод, який уже був на озброєнні тогочасних передових педагогів як у Західній Європі, так і в Росії. У підручниках вміщено окремі письмові вправи граматичного характеру, відомості з граматики та поради вчителям про те, як необхідно організувати виконання учнями вправ з української мови.

Будівничі нової школи величезну увагу звертали на проблему навчання української мови в рідній школі. У філософсько-педагогічних поглядах Я. Чепіги прослідковується думка, що через мову дитина переймає культуру рідного народу, його звичаї та традиції, менталітет. Ретроспективний аналіз спадщини Я. Чепіги показав, що педагог велику роль у розвитку дитини, її навчанні й вихованні відводить рідній мові. У його публіцистиці читаємо, що школа має дбати про розвиток рідної мови, адже рідна мова у школі так само потрібна для дитини, як чисте повітря й світло для нормального розвитку організму [6, с. 90]. Серед найважливіших компетенцій школярів педагог виділяв уміння свідомо і впевнено користуватися рідною мовою для висвітлення своїх думок, знань і прикладів зі свого і чужого життя, вміння розповідати все вчитане в книзі й писати все ясно і правильною літературною мовою свого народу. Яків Феофанович наголошував: «Рідна мова – це народний скарб, в ній зібрано й сховано найкоштовніше, найкраще, найдорожче, – все, що підносить людину до найвищих ступенів культурного рівня, все, на чім будується його поступове моральне, духовне і культурне життя, – його минуле і майбутнє» [9, с. 124–125]. Чепіга розглядав звуковий метод навчання грамоти та метод цілих слів. До набору дидактичних принципів початкового навчання Я. Чепіга відносить: принципи природовідповідності, гуманізації, взаємозв'язку, навчання і розвитку, наочності, зв'язку навчання з життям, розвивального навчання, народності, рухової діяль-

ності, системного і послідовного навчання, тривалого принцип. Він розглядає ці принципи як соціально організовану пізнавальну діяльність учнів, результати якої залежать від повноти реалізації їх вимог. Останні впливають із законів навчання і суспільних норм та є передумовою підвищення ефективності педагогічного процесу. Функціонуючи взаємозалежно, дидактичні принципи створюють цілісну систему наукового забезпечення результативного навчання.

Підходи до вибору форм і методів навчання Я. Чепіга обґрунтовує з огляду на конкретні умови і основи пізнання. Виділяє аналітичні методи, коли вчитель розкладає поняття на елементи і показує роль кожного в пізнавальній системі; генетичні методи, коли досліджується процес виникнення знань, їх розвиток. При цьому генетичні методи вчений поділяє на сократівський (шлях добування знань показує вчитель) та евристичний (коли учні під керівництвом учителя самостійно відкривають нові знання). Я. Чепіга обґрунтував цінний для розвитку навчання грамоти спосіб паралельності. Суть його полягає в тому, що зміст уроків читання і письма розкривається у тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості навчальних предметів на загальній мовленнєвій базі законів усної і писемної мови учнів. На його думку, звуки нашої мови треба вивчати у чіткій послідовності: спочатку повинні вивчатися звуки, котрі вимовляються легко; потім – вузькі – я, ю, є, ї. Вивчення приголосних вчений радив розпочинати з сонорних – р, л, м, н, потім – з, в, ж. Важкими для зливання з голосними звуками є проривні приголосні – б, п, к, т, д, г, а ще важчими – шиплячі – ч, ш, щ, котрі й вивчаються останніми. Учений удосконалив звуковий метод навчання. Зокрема, він розробив систему звукових аналітико-синтетичних вправ – виділення у слові одного зі звуків, додавання звука до слова, поділ слова на склади і слів на звуки, відгадування складу слова, зіставлення слів, які різняться одним звуком, розпізнавання відомого звука в інших словах тощо. У роботі аналізуються різні методи навчання грамоти, що дуже важливо для сучасної школи. Яків Феофанович радив навчати письма аналітичним і синтетичним методом. Серед способів навчання письма виділяв стигмографічний (обведення літер), тактильний (вживання такту при написанні), лінійний і генетичний. Щоб навчити дітей грамотно писати, доцільно, вважав вчений, використовувати різноманітні вправи, але перевагу віддавати списуванню з промовлянням слів пошепки. Навчаючи грамоти, педагог має зосереджувати увагу на звуковому аналізі слова, розмежуванні понять звука і букви, встановленні певного порядку звуків під час вивчення рідної мови. Водночас вчений підкреслював, що ніякі методи

не допоможуть, якщо навчання не буде проводитися рідною мовою.

Хвилюють проблеми рідної мови у початковій школі й І. І. Огієнка – дослідника української літературної мови, культури, православ'я. Він своєю суспільно-політичною, науково-педагогічною, менеджерською діяльністю позитивно вплинув на розвиток методики викладання української мови. Виступаючи на Другому Всеукраїнському вчительському з'їзді (серпень, 1917 р.), у доповіді «Рідна мова в школі» Огієнко розкриває проблеми у вивченні предмета й подолання перешкод. Учений-філолог складає для початкової школи програму викладання української мови і підручник з української граматики для 1-го, 2-го та 3-го року навчання (1918), укладає бібліографічний покажчик літератури для вивчення української мови. Ці методико-педагогічні видання були важливим внеском у справу дерусифікації навчання в освітніх закладах України. Іван Огієнко обґрунтував підвалини рідномовного навчання, виховання та формування особистості засобами рідної мови. Науково-педагогічний спадок вченого збагатив українське мовознавство, лінгводидактику, вітчизняне підручникотворення. Для початкової школи з-під пера І. І. Огієнка вийшли навчальні підручники: «Рідне писання: українська граMATика» (підручник для 1-го року навчання), «Українська граMATика» (для 2-го і 3-го року навчання). Науковець працював над методичними порадами для вчителів: «Українська мова: бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови», «Короткий курс української мови» та ін. Щодо обов'язків вчителів І. Огієнко зазначав, що необхідно досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, учитель рідної мови мусить виховувати в своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе їх до її глибшого вивчення.

Рекомендації лінгводидактів щодо навчання української мови є цінним творчим внеском у методику початкової освіти української школи. Сучасна початкова школа використовує творчі напрацювання методистів-науковців: принцип паралельного навчання читання і письма у букварний період, що передбачає виконання дітьми орфографічних завдань у загальній системі роботи вчителя з розвитку писемного мовлення; систему звукових аналітико-синтетичних вправ при навчанні грамоти; різноманітні творчі вправи, що сприяють виробленню грамотного письма; різні способи навчання письма. Рекомендації лінгводидактів щодо особливостей вивчення рідної мови, включення

орфографічних завдань у систему роботи з розвитку писемного мовлення учнів мають непересічне значення для української педагогічної думки.

Визначено імена українських лінгводидактів, діяльність яких розпочиналася чи активно продукувала у 1920-х рр., розглянуто ключові аспекти їх науково-педагогічної діяльності щодо розвитку початкової освіти в Україні. Резерв наступних науково-дослідних пошуків – ґрунтовне персоніфіковане вивчення спадщини лінгводидактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у 2 кн. / І. В. Зайченко. – К. : Слово, 2010. – Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні : навч. посібник. – 1032 с.
2. Куліш Т. Українізація шкільної освіти в період національного відродження 20-х років ХХ ст.: причини, проблеми, шляхи реалізації / Тетяна Куліш // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 2. – С. 64–68.
3. Маловідомі першоджерела української педагогіки: друга половина ХІХ–ХХ ст. : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
4. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933 : навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
5. Палійчук Р. Педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича) / Руслана Палійчук // Початкова освіта. – 2010. – № 29. – С. 3–7.
6. Персоналії в історії національної педагогіки: 22 видатних українських педагога : підручник. – К. : Професіонал, 2004. – 576 с.
7. Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Атіка, 2005. – 384 с.
8. Плющ П. П. Українська літературна мова другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: шляхи її розвитку і специфіка / П. П. Плющ. – К. : АН УРСР, 1958. – 424 с.
9. Чепіга Я. Проблеми виховання і навчання в світлі науки і практики : зб. психолого-педагогічних праць / Я. Чепіга. – К. : друкарня Першої київської друк. справи, 1913. – 152 с.